

دو مهاجرت؛ دو گام تا مشروطیت

۲۳ تیر ۱۴۰۱ ساعت ۱۳:۰۸

مهاجرت کبری را می توان نقطه نهایی جهت تحقق انقلاب مشروطه دانست که نطفه اولیه آن در اقدام عملی، با مهاجرت صغری شکل گرفته بود.

انقلاب مشروطه ایران به عنوان جنبشی آزادیخواهانه، محصول تحولات فکری و نیز اقدامات عملی افراد و گروههای آزادی طلب و اصلاحگر در قرن نوزدهم بود. جنبش فکری مشروطه، ریشه در تغییر و تحولات جهانی و مقتضیات زمانی چون رشد آگاهی، نشر و ترجمه کتب غربی، تأسیس مدارس جدید، چاپ روزنامه و... داشت؛ اما اقدام عملی این جنبش، محصول حرکت و اقدام مردم و روحانیون در وقایعی چون مهاجرت صغری و مهاجرت کبری بود. این دو رویداد که در اعتراض به وضعیت سیاسی و اقتصادی و در راستای اصلاح ساختار قدرت مرکزی صورت گرفت با تلاش مردم و روحانیون به ثمر نشست و نقش مهمی در امضای فرمان مشروطیت داشت که در این نوشته کوتاه به شرح چگونگی این دو حرکت سیاسی پرداخته میشود:

مهاجرت صغری

مهاجرت صغری، ریشه در حادثه حول مسیو نوز بلژیکی و برکناری وی از سمتش داشت. این حادثه که از اهانت به روحانیون آغاز شد؛ به باور برخی از اندیشمندان کلید حرکت نهضت مشروطه می باشد. نوز فردی بلژیکی بود که برای اصلاح گمرک ایران آمده بود. وی با استفاده از مقام خود چنان بر اوضاع مسلط شده بود که به دستور کسی توجه نداشت و عامل اجرای مقاصد روسها بود و چون حضور روحانیت در نهضت مشروطه غلبه داشت و روسها مخالف آن بودند، نوز بلژیکی را لباس روحانیت پوشاندند و از او در حال مسخره ای عکس گرفتند. ۱

انتشار عکسهای مربوط به نوز و اهانت به علما، موجب نارضایتی مردم شده و خشم عمومی آنان را برانگیخت. از این رو، مردم در حرکتی اعتراضی خواستار عزل و برکناری نوز شدند که هرچند در نهایت نیز این امر محقق میگردد، اما حاکم تهران علاالدوله، به دلیل ارتباط با نوز، کینه این ماجرا را به دل میگیرد.

بعد از این رویداد، طی اتفاقاتی، بهای قند تحت تأثیر تحولات سیاسی و اقتصادی، افزایش مییابد. در آن روزها قند از روسیه به ایران می آمد و این گرانی به واسطه جنگ بین روسیه و ژاپن در سال ۱۹۰۵ اتفاق میافتد که در جریان آن صادرات قند و شکر

به ایران کاهش یافته و قیمت قند در بازار بالا می‌رود. ۲. علاءالدوله با دستاویز قرار دادن این موضوع، فرصت را غنیمت شمرده و تصمیم گرفت با تهدید و تنبیه کردن چند تن از بازرگانان بازار، انتقامش از ماجرای نوز را تلافی و جبران نماید.

انتشار خبر تنبیه ناعادلانه تجار و بازرگان در میان مردم، خشم آنها را برانگیخته و باعث می‌شود مردم و روحانیون مبارز در مسجد شاه تجمع کرده تا جبران توهین وارد شده به تجار را از صدراعظم بخواهند. اما این تجمع با تبانی برخی از افراد از جمله امام جمعه شهر، به هم ریخته و مردم متفرق میشوند. از این رو در نهایت علما و در رأس آنها طباطبایی و بهبهانی، تصمیم می‌گیرند جهت اعاده حقوق خود و مردم، برای چندی تهران را ترک کرده و به حضرت عبدالعظیم بروند.

در جریان این اتفاق اتحاد مردم و روحانیون و نیز آیتالله طباطبایی و آیتالله بهبهانی بیشتر شده و باعث می‌شود تا ضمن همکاری در حرکت‌های بعدی مشروطه، نقش مهمی در احقاق مشروطیت ایفا نمایند. چنانچه کسروی نیز اذعان می‌کند، «آن چه مشروطه را نگه داشت، پافشاری های مردانه دو سید - بهبهانی و طباطبائی - و آخوند خراسانی و حاج شیخ مازندرانی بود. اینان، با فشارهایی که دیدند و زیان هایی که کشیدند، از پشتیبانی مجلس و مشروطه باز نایستادند و آن را نگه داشتند.»^۳

بدین ترتیب با حرکت مردم به سمت حرم عبدالعظیم و تحصن در آنجا مهاجرت صغری رقم می‌خورد. در جریان این تحصن، مردم خواسته‌هایی چون تأسیس عدالتخانه و برکناری علاءالدوله را مطرح میکنند که در نهایت این خواسته‌ها به گوش مظفرالدین شاه که در سفر به عثمانی به سر می‌برد، رسید و و قرار شد بعد از چند روز به اجرا درآید. اما این حادثه به همین جا ختم نشد، بلکه سرآغازی برای مهاجرت کبری و تحقق مشروطه گردید؛

مهاجرت کبری

با گذشت چند روز از بیان خواسته های علما در مهاجرت صغری، علیرغم آنکه برخی از خواسته‌های اولیه مردم یعنی برکناری علاءالدوله تحقق یافت، اما اجرای خواسته‌ی اصلی مردم یعنی تأسیس عدالتخانه طفره رفته و آن را به تأخیر اندازد. در این دوره، صدراعظمی چون عین‌الدوله، به دلیل بیماری و ضعف شاه در اداره امور کشور، مجال بیشتری برای جولان قدرت خود در عرصه سیاست داشتند.

-از این رو، عین‌الدوله با استفاده از موقعیت خود، به منظور ارباب مخالفین، اقدام به دستگیری و تبعید عده‌ای از علما نمود. به دنبال این اتفاقات و اجرا نشدن درخواست‌های مردم، علما و وعاظ، مجلسی علیه دولت عین‌الدوله با سخنرانی شیخ محمد واعظ -ترتیب میدهند. طی این اتفاق، درگیریهایی رخ داده و شیخ محمدواعظ دستگیر می‌شود که هر چند وی با تلاش مردم آزاد می‌گردد، اما در جریان درگیری، یکی از طلاب کشته می‌شود.

این موضوع خشم و اعتراض مردم و علما را برانگیخت. این بار علما خواستار خروج از تهران شده و به سمت قم حرکت نمودند و در

حرم حضرت معصومه (س) بست نشستند که به مهاجرت کبری معروف شد. در مسیر این حرکت، مردم در روز بعد به سفارتخانه انگلیس رفته و در آنجا تحصن کردند. البته انگلیس نیز با طرفداری از تحصن کنندگان نقش مهمی در این ماجرا ایفا نمود. این کشور به دلیل رقابت با روسیه که از ابزار حکومت قاجار در جهت منافع خود استفاده میکرد، به حمایت و تشویق مهاجرین پرداخت تا رقیب خود را در موضع ضعف قرار دهد.

در طی این حرکت، شمار متحصنین روز به روز افزایش یافت و به چندین هزار نفر رسید. «در تهران کار از این گذشت و به مأمورین و متصدیان رسید. پاره‌ای از افسران و افراد نظامی نیز متمایل به مردم شدند و با استعفای از خدمت به متحصنین پیوستند.»^۴

عینالدوله با مشاهده حضور مردم، وحشتزده در صدد برآورده ساختن وعده‌های داده شده چون تأسیس عدالتخانه برآمد. اما مردم به این اقدام توجهی نکردند و علاوه بر تأسیس عدالتخانه، افتتاح مجلس شورای ملی را نیز مطرح نمودند.

به دنبال تحصن مشروطه طلبان و متعاقب آن بروز ناآرامی در بسیاری از شهرها، مظفرالدین شاه که بنیان سلطنت خود را متزلزل میدید، با برکناری عین‌الدوله فرمان مشروطیت را امضا نمود و چند روز بعد از آن درگذشت.

بدین ترتیب مهاجرت کبری را میتوان نقطه نهایی جهت تحقق انقلاب مشروطه دانست که نطفه اولیه آن در اقدام عملی، با مهاجرت صغری شکل گرفته بود. مبارزین این دو جریان با حرکت در امتداد یکدیگر، توانستند به مقابله با استبداد حکام ایرانی بپردازند.

منابع:

- ۱- سید جلال‌الدین مدنی؛ تاریخ تحولات سیاسی و روابط خارجی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ج ۱، ۱۳۹۱، ص: ۱۱۴.
- ۲- محمود طلوعی؛ داستان انقلاب، تهران، نشر علم، ۱۳۷۵، ص: ۵۲.
- ۳- احمد کسروی؛ تاریخ مشروطه ایران، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ شانزدهم، ۱۳۶۳، ص: ۳۶۱.
- ۴- مدنی، همان، ص: ۱۱۷.

